

Els funerals com a font d'estudi de les cultures polítiques

Àlex Pocino Pérez

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història
Departament d'Història i Arqueologia
Secció d'Història Contemporània i Món Actual
Carrer de Montalegre, 6
08001 Barcelona

Pierre Géral i Pedro Rújula (coords.), *Los funerales políticos en la España contemporánea: Cultura del duelo y usos públicos de la muerte*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2023

L'estudi de les cultures polítiques ha estat objecte en els darrers anys d'una important renovació des de la història social i cultural de la política. Les recerques sobre les cultures polítiques a l'Espanya contemporània han passat de l'anàlisi de les representacions i els discursos a l'estudi de les pràctiques socials i els processos de politització informal per entendre a través de quines experiències els subjectes històrics prenen consciència d'una determinada identitat política. En aquestes coordenades historiogràfiques, pels historiadors culturals de la política han vist els funerals com un camp interessant per entendre la importància del ritualisme i la simbologia en l'articulació de les cultures polítiques, tal com va plantejar l'historiador francès Serge Berstein en la seva influent concepció de la cultura política a la dècada del 1990.¹ En aquest sentit, els funerals es con-

¹ Serge BERSTEIN, «L'historien et la culture politique», 20021: *Revue d'Histoire*, núm. 35, 1992, pp. 67-77.

Àlex Pocino López, «Els funerals com a font d'estudi de les cultures polítiques», *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 27, 179-184 ISSN: 1139-0158. ISSN-e: 1699-7468. DOI: 10.1344/cercles2024.27.1006. Data de recepció: 14/02/2023. Data d'acceptació: 15/03/2024. Data de publicació: 27/11/2024.

vertien habitualment en actes de mobilització col·lectiva on manifestar l'adhesió a una determinada identitat política i, al mateix temps, cohesionar la concurrència al voltant d'una comunitat emocional, de la qual el difunt era la màxima encarnació dels seus valors i creences.

Precisament, és en aquesta línia de la història social i cultural de la política on cal inscriure aquest llibre col·lectiu sobre funerals polítics a l'Espanya contemporània, coordinat per Pierre Géal i Pedro Rújula, dos historiadors amb un ampli recorregut en l'estudi del segle XIX espanyol: Pierre Géal sobre el desplegament de l'Estat liberal a partir de la cultura i Pedro Rújula sobre la Revolució Liberal des de l'òptica de la contrarevolució. L'obra ressenyada és tota una novetat en el panorama historiogràfic perquè planteja per primer cop una mirada a la història contemporània d'Espanya a partir dels funerals i com aquests van ser utilitzats per totes les cultures polítiques com a espais de mobilització política i de cohesió al voltant d'uns valors i unes creences comunes. Anteriorment, en l'àmbit historiogràfic espanyol teníem amb el llibre col·lectiu coordinat per Jesús Casquete i Rafael Cruz sobre els ritus funeraris a l'Europa del segle XX.² Més enllà d'aquest darrer volum esmentat, s'havien fet alguns estudis de cas de funerals al segle XIX³ i per al segle XX s'havia abordat especialment la importància del culte als caiguts en la construcció dels imaginaris franquistes.⁴ Per tant, és un camp d'estudi que encara no havia tingut gaire recorregut en la historiografia espanyola, a diferència de França, on hi ha obres ja clàssiques sobre funerals, com la d'Avner

2 Jesús CASQUETE i Rafael CRUZ (coords.), *Políticas de la muerte: Usos y abusos del ritual fúnebre en la Europa del siglo XX*, Madrid, Los Libros de la Catarata, 2009.

3 N'és un bon exemple Raquel SÁNCHEZ GARCÍA, «La muerte del poeta. Funeral de estado y ritual social en el fallecimiento de José Zorrilla (1893)», *Hispania*, vol. 75, núm. 249, 2015, pp. 147-192.

4 Zira BOX, «Pasión, muerte y glorificación de José Antonio Primo de Rivera», *Historia del Presente*, núm. 6, 2005, pp. 191-218.

Ben-Amos des de la història política⁵ o la més recent d'Emmanuel Fureix a partir de la història de les emocions.⁶ Aquesta influència de la historiografia francòfona es veu reflectida en l'obra col·lectiva ressenyada pel gran nombre d'hispanistes francesos que hi participen.

L'obra en conjunt adopta una concepció molt àmplia del funeral polític que va molt més enllà del mateix enterrament, ja que té en compte qüestions com el procés de panteonització, els trasllats de les restes del difunt, la generació de rituals commemoratius o la consideració de determinats espais com a llocs de culte, amb la mobilització política i l'ocupació de l'espai públic associada en tots els aspectes esmentats. Aquests elements fan que molts dels capítols tinguin cronologies àmplies per entendre el procés ritual commemoratiu al voltant del difunt i les seves restes i com aquesta commemoració tindrà un paper fonamental en l'articulació de diverses cultures polítiques. Al mateix temps, aquests rituals commemoratius adoptaran un significat canviant en funció del context històric i l'evolució interna de les diferents cultures polítiques. Aquestes transformacions del significat del ritual commemoratiu són apreciables en contextos tan diversos abordats en l'obra com la commemoració del 2 de maig, el culte a la figura de Pablo Iglesias per part del socialisme o el culte als caiguts durant la dictadura franquista.

Després d'una breu introducció sobre l'objecte d'estudi i l'estructura del llibre, els tres primers capítols són de caràcter metodològic i permeten establir uns marcs teòrics aplicables a l'estudi dels funerals polítics. En el primer, Pierre Géral aborda els rituals funeraris com a espais essencials en el procés de politització a cavall de la política formal i l'informal, i introdueix la importància de les emo-

5 Avner BEN-AMOS, *Funerals, politics and memory in modern France, 1789-1996*, Oxford, Oxford University Press, 1999.

6 Emmanuel FUREIX, *La France des larmes: Deuils politiques a l'âge romantique (1814-1840)*, París, Champ Vallon, 2009.

cions, element molt present en els funerals, en la interiorització de les cultures polítiques. Tot seguit, Pierre Marie-Delpu exposa des d'una perspectiva transnacional la progressiva secularització del funeral al llarg del segle XIX i com aquest va ser utilitzat per les diverses cultures polítiques per difondre els seus ideals, especialment a través del martiri polític. En el darrer capítol d'aquest bloc Isabelle Renaudet tracta la legislació funerària sobre els cementiris des de la crisi de l'Antic Règim i com aquesta va ser una font constant de disputes, en ple procés de secularització de la societat, entre el poder civil i l'eclésiàstic en aspectes com el control del seu accés.

Els quatre capítols següents analitzen el segle XIX des de les cultures polítiques revolucionàries, des del primer liberalisme fins al republicanisme. Primerament, Marie Salgues estudia la festa del 2 de maig a partir d'oracions funeràries durant la primera meitat del segle XIX i com el liberalisme utilitzà discursos de matriu cristiana per legitimar el seu projecte polític. Seguidament, Jordi Roca Vernet analitza l'evolució dels funerals durant la Revolució Liberal i com aquests s'anaren convertint, en paral·lel a la seva secularització, en un espai de protesta per part del progressisme i després pel republicanisme. Un procés que culmina amb el funeral del republicà Francesc de Paula Cuello el 1851. Aquest capítol també fa consideracions interessants sobre el paper de les vídues dels màrtirs liberals i demòcrates en els rituals funeraris. En una línia similar, Florencia Peyrou tracta els funerals del liberalisme progressista durant l'època isabelina a través dels casos de Calatrava, Argüelles, Mendizábal i Calvo Asensio com una forma de reivindicar la història pròpia, afirmar la seva cultura política i prendre presència a l'espai públic enfront del moderantisme isabelí. Finalment, Óscar Anchorena aborda els funerals republicans a la Restauració, particularment a Madrid, com un important repertori de mobilització col·lectiva i visibilitat d'una cultura política exclosa pel sistema de la Restauració com la republicana, que deriva en una disputa sobre la significació simbòlica de l'espai públic.

Els quatre capítols següents, excepte el primer, corresponen cronològicament al tombant del segle XIX. Pedro Rújula i Jordi Canal analitzen la importància dels funerals en el carlisme a partir de tres estudis de cas en contextos ben diferenciats: el funeral de Tomás Zumalacárregui el 1835 en combat, el del pretendent Carles Maria de Borbó a Trieste el 1855 i el del publicista Lluís Maria de Llauder el 1902. Els autors conclouen que els funerals carlins serviren com un important vector de cohesió política envers els «màrtirs de la tradició». Seguidament, Francisco Javier Ramón Solans aborda com durant la Restauració l'Església va tractar de tenir l'hegemonia a l'espai públic en contraposició amb moviments partidaris de la laïcització de la societat a través dels funerals. Tesi que exemplifica a través de casos com el del clergue sabadellenc Fèlix Sardà i Salvany o el del cardenal Soldevila a Saragossa. En el capítol següent, Francisco de Luis Martín exposa el culte a Pablo Iglesias dins de la cultura política socialista mitjançant un extens recorregut cronològic des del seu funeral el 1925 en plena dictadura de Primo de Rivera fins a la Transició i com el culte a Iglesias es va anar adaptant a les canviants estratègies polítiques del PSOE. Finalment, Barbara van der Leeuw estudia els funerals dels nacionalismes perifèrics, especialment els casos català i basc, des d'una perspectiva comparada amb casos belgues i alemanys, com un element clau en la representació de la comunitat nacional.

Els tres darrers capítols tracten el període des de la Guerra Civil fins a l'actualitat. En el primer, Miguel Ángel del Arco Blanco tracta la importància del culte als caiguts del bàndol franquista a la Guerra Civil a través dels funerals i la seva commemoració al llarg de la dictadura, i com decau en importància al final d'aquesta. L'autor mostra que els funerals i el culte als caiguts van esdevenir un espai de competència entre les cultures polítiques nacionalcatòlica i falangista per a la significació de la dictadura. Tot seguit, Jesús Alonso Carballés aborda com durant la Transició els funerals foren un termòmetre del clima polític. Primerament, amb la crisi de la dictadura a través dels funerals

de Carrero Blanco el 1973 i de Franco el 1975. Posteriorment, amb la intensa mobilització política a favor de la democràcia durant la Transició a partir dels funerals dels treballadors de Vitòria el 1976 i dels advocats d'Atocha el 1977. Finalment, amb la consolidació democràtica representada en el funeral del socialista alcalde de Madrid Tierno Galván el 1986. En el darrer capítol de l'obra María Laura Martín Chiappe analitza, ja en el context d'inici del segle XXI, les polítiques d'exhumació de les víctimes del franquisme com un procés d'integració en una comunitat de morts de la qual havien estat exclosos, amb la celebració dels rituals funeraris associats a la justícia social. L'obra es tanca amb unes conclusions de Stéphane Michonneau sobre els principals marcs teòrics comuns dels diferents capítols i la important renovació que han experimentat els estudis sobre els funerals polítics.

En definitiva, l'obra col·lectiva coordinada per Pierre Géral i Pedro Rújula planteja un interessant recorregut per la història contemporània d'Espanya a través dels funerals polítics des de propostes metodològiques i cultures polítiques ben diverses que es complementen perfectament al voltant de l'objecte d'estudi comú. Així, l'obra, per aquesta varietat cronològica i d'enfocaments des de la nova història social i cultural de la política, esdevé un punt de partida essencial per a futurs estudis sobre aquesta temàtica, que és encara un camp d'estudi amb molt poc recorregut en la historiografia espanyola. Com a observació, sorprèn la no inclusió d'un capítol referent a l'anarquisme, per l'impacte que va tenir a Espanya, ja que és l'única cultura política contemporània que no es troba present a l'obra. Aquesta consideració no és cap desmèrit del llibre ressenyat, sinó que constata l'existència d'un gran nombre de temàtiques i enfocaments per treballar sobre els funerals polítics a l'Espanya contemporània.

© Àlex Pocino López, 2024. Els continguts de la revista estan subjectes a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional de Creative Commons, el text de la qual està disponible a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>.